

**Міністерство культури та інформаційної політики України
Департамент культури та туризму Тернопільської ОВА
Національний заповідник «Замки Тернопілля»
Українська академія архітектури**

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

№13/2/2023

Збараж - 2023

***Наукова конференція
«Замки Тернопільщини:
до проблеми реставрації,
приспосування та
збереження»***

ІСТОРІЯ ВИГОТОВЛЕННЯ ШВЕДСЬКОЇ КОРОЛІВСЬКОЇ НАГОРОДИ ДЛЯ ФОНДОВОЇ КОЛЕКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА «ГЕТЬМАНСЬКА СТОЛИЦЯ»

Анотація: *Стаття частково розкриває постать українського політичного емігранта Григорія Орлика, який став французьким дипломатом часів Людовика XV, польовим маршалом Франції. За свої дипломатичні таланти та військову звитягу він був нагороджений шведським орденом Меча. У публікації зазначені шляхи пошуку та виготовлення наукової реконструкції знаку ордену Меча, що об'єднало Талліннський музей лицарських орденів (Естонія), Канцелярію Королівських лицарських орденів (Швеція) та Національний заповідник «Гетьманська столиця» (Україна).*

Ключові слова: *Григорій Орлик, орден Меча, Талліннський музей лицарських орденів, Канцелярія Шведських Королівських лицарських орденів, Національний заповідник «Гетьманська столиця».*

Кожний музей для своєї країни є скарбницею історичної та культурної спадщини, а музейні експонати – носії безцінної інформації про історію та культуру рідного краю та держави. Стаття 1 Закону України «Про музеї та музейну справу» визначає музей, як «науково-дослідний та культурно-освітній заклад, створений для вивчення, збереження, використання та популяризації музейних предметів та музейних колекцій з науковою та освітньою метою, залученням громадян до надбань національної та світової культурної спадщини» [7, с. 49]. Очевидно, що в нинішній ситуації, під час військового вторгнення росії в незалежну Україну, питання захисту національних інтересів та збереження фондкових колекцій є особливо актуальним.

Загарбницька політика росії щодо України має глибоке коріння. Промовистим прикладом є Батуринська трагедія 1708 р. Московські війська захопили, пограбували і спалили гетьманську столицю Батурин. Як стверджує історик Сергій Павленко «Люди в ньому [Батурині] колишні вирубані, церкви зруйновані, будинки розграбовані і спалені» [6, с. 69]. Причиною такої нелюдської розправи було прагнення українського гетьмана Івана Мазепи звільнитися з-під російського ярма. Тоді Європа здригнулась від звірств москалів у Батурині, як сьогодні від Бучі, Маріуполя, Ізюма ... Тоді з української землі змушені були емігрувати представники козацької старшини, які підтримали європейські погляди гетьмана, і в історії назавжди залишилися «мазепинцями» – відданими борцями за незалежність своєї держави.

Серед перших політичних емігрантів була родина генерального писаря Пилипа Орлика. Після смерті гетьмана Івана Мазепи саме Пилипа Орлика обрали гетьманом в еміграції і він гідно продовжив політичні справи свого попередника. Насамперед втілював в життя ідеї правової держави, які лягли в основу «Договорів і Постановлень прав і вольностей Війська Запорозького» всім відомої Конституції Пилипа Орлика 1710 р. Латиномовний оригінал якої зберігається в Кабінеті раритетів епархіальної бібліотеки міста Лінчопін (Швеція).

Поряд з Пилипом Орликом постійно перебував син Григорій, який гідно продовжив справи батька на європейській арені. Народився Григорій Орлик 5 листопада (за старим стилем) 1702 р. у Батурині, квітучій гетьманській столиці

України. Згідно хресної посвідки, яка збереглася у приватному архіві замку Дентевіль (Франція), хрещеними батьками йому стали гетьман Іван Мазепа та дружина генерального судді - Любов Кочубей. Безтурботне та щасливе дитинство Григорія промайнуло в гетьманському Батурині. Краса міста, оточення малого Григорія прищепили йому любов до рідної української землі та українського народу. Уже згадана Батуринська трагедія (1708 р.) та Полтавська битва (1709 р.) поставила крапку безжурному життю Григорія. Семирічний Григорій разом з родиною вимушений був емігрувати. Родина Орликів спочатку знайшла прихисток у Бендерах, потім у їх житті була Туреччина, Швеція, Польща, Франція.

Григорій Орлик відіграв важливу роль у дипломатії однієї з могутніх європейських країн XVIII ст. – Франції. 30 років свого життя він присвятив французькій таємній дипломатії, водночас глибоко переймаючись інтересами козацької нації. Переконливі і влучні слова Григорія обговорювали при французькому дворі і саме це формувало їх уяву про наш український народ та його головну проблему. Наприклад, у меморандумі до голови французької дипломатії кардинала Андре де Флері 24 грудня 1737 р. Григорій Орлик зазначав: «Ваша Екселенція знає, що від нещасної Полтавської битви козацька нація стогне під тиранічним ярмом російського домінування. Вона пригнічена як ніколи, і можна передбачити, що прибічниця своєї свободи, вона тільки і чекає на сприятливий момент, щоб скинути нестерпне ярмо російського домінування» [2, с. 229].

За словами дослідниці життєвих сторінок Григорія Орлика Ірини Дмитришин: «Григорій був для Франції надзвичайно цінним дипломатичним агентом, який міг діяти одразу в трьох таких різних світах як Річ Посполита, Швеція і Висока Порта з Кримом. Навряд чи була інша людина, що знала їх завдяки власному досвіду, так добре розбиралась в особливих устроях кожного із цих універсамів, володіла їхніми мовами й була відомою та шанованою в кожній із цих країн. Григорій Орлик на службі Франції мав, безперечно, європейський вимір. Стати посланцем французького королівства у XVIII ст., коли альтернативних засобів комунікації майже не існувало, означало мати повну довіру Версалю» [2, с. 374].

В більш широкому контексті Григорій Орлик був серйозним чинником європейської дипломатії – за ним полювали і стежили не тільки Санкт-Петербург і Відень. Його арешту вимагали Дрезден і Варшава. Натомість на нього розраховували польські конфедерати і шведські патріоти. З ним рахувалися татари і, нарешті, на нього покладали надії в рідній Батьківщині.

Приклад боротьби Григорія Орлика за вільну і незалежну «козацьку націю» шанується в Україні. Колектив Національного заповідника «Гетьманська столиця» впродовж 2017-2019 рр. наполегливо працював над виставковим проектом «Григорій Орлик: видатний син видатного батька України. Повернення на Батьківщину». Науковим куратором виставки стала Ірина Дмитришин – українка за походженням, перекладач, історик, завідувач кафедри українських студій Інституту Східних мов та цивілізацій у Парижі, автор наукового ґрунтовного дослідження «Григорій Орлик, або Козацька нація у французькій дипломатії». Урочисте відкриття виставки відбулося 19 травня 2019 р.

Експозиція розміщена у двох розкішних залах палацу гетьмана Кирила Розумовського та складається з шести розділів. Кожний розділ почергово і детально розкриває сторінки життя Григорія Орлика, боротьбу за свободу «козацької нації». Щоб у повній мірі розкрити життєвий шлях Григорія, цілісно показати його інтерес у вирішенні українського питання передусім потрібний був предметний ряд.

Зібранню музейних предметів передувала велика, наполеглива праця, до якої було залучено багато людей, музейних установ, видавництв та країн: України, Франції, Естонії, Швеції. На сьогодні виставка складається із понад 70 експонатів. Це архівні документи, книги, мапи, гравюри, кахлі, нагороди, зброя, одяг [3, с. 56].

Представлення військової та дипломатичної діяльності Григорія Орлика стало важливою складовою підготовки виставкового проєкту. Зауважимо, що дипломатична та військова справа Григорія Орлика на службі Франції була важливою у будь-якій країні, як для французької політики так і для українського питання. Версальський двір довіряв йому дипломатичні місії, які він блискуче вирішував. Саме Григорій Орлик – один з перших українських політичних емігрантів XVIII ст., представник козацької нації у європейських країнах своїми чеснотами та дипломатичними талантами домогся визнання трьох держав. Цьому є прямі підтвердження – нагороди. Згідно ґрунтовного дослідження Ірини Дмитришин Григорій Орлик був нагороджений: орденом Святого Людовика від короля Франції Людовика XV (18 липня 1744 р.) [2, с. 271] та орденом Меча від короля Швеції Фредеріка I (4 грудня 1751 р.) [2, с. 272]. А третім орденом і третьою короною особою, яка підкреслила і визнала його заслуги була імператриця Австро-Угорщини – Марія-Терезія. Вона, після смерті Григорія Орлика, у 1765 р. надала орден Зоряного Хреста його дружині Луїзі-Єлені Ле Брен де Дентевіль за заслуги чоловіка [2, с. 282].

Дипломи про нагородження на всі три ордени з королівськими підписами до сьогодні зберігаються у приватному архіві замку Дентевіль. Самі ордени не збереглися.

Щоб підібрати відповідні нагороди для виставкового проєкту була проведена наукова робота, щодо зібрання інформації про кожну з них. Завдяки співпраці з Іриною Дмитришин у антикварів у Парижі був знайдений орден Святого Людовика XVIII ст. Для фондової колекції заповідника орден був придбаний українським меценатом Євгеном Суром. У Батурин цінний музейний предмет доставили завдяки допомозі Надзвичайного і Повноважного посла України у Франції Олега Шамшура (2014-2020 рр.) у березні 2019 р.

Пошуки ордену Зоряного Хреста, який був наданий пані Орлик в знак визнання заслуг чоловіка. продовжуються до нині.

Щодо ордену Меча, то історія його пошуку є надзвичайно цікавою і особливою про яку далі піде мова.

Орден Меча – шведська королівська нагорода. У 1748 р. король Фредерік I заснував три вищі нагороди Швеції: орден Серафимів, орден Меча і орден Полярної зірки. Орденом Меча нагороджувалися тільки ті особи, які відзначилися на військовій службі. Число кавалерів ордену не обмежувалося. У 1772 р. король Густав III доповнив цей список орденом Васи. Всі чотири ордени разом мають назву – ордени Його Величності короля Швеції, тобто король є «господарем і повелителем усіх шведських орденів» [5, с. 282].

Шукаючи всі можливі шляхи представлення цієї нагороди в експозиції ми звернулися з проханням про допомогу до відомого колекціонера лицарських орденів Валерія Глушука. Валерій Глушук - член правління «WETT Eesti OU» (Естонія, м. Таллін), який у 2017 р. заснував Талліннський музей лицарських орденів. Він одразу зацікавився особистістю Григорія Орлика та розпочав пошуки ордену Меча. Виявилось, що придбати таку нагороду, яку мав Григорій Орлик неможливо. Адже королівський орден Меча був створений для нагородження шведських офіцерів і після їх смерті обов'язково повертався. Документи про

надання та повернення орденів нині зберігаються у Королівській Канцелярії лицарських орденів Швеції. Знак шведського королівського ордену Меча з 1975 р. не вручається, а єдиний збережений орден XVIII ст. знаходиться у колекції короля Швеції Карла XVI Густава.

Здобувши повну інформацію про орден Меча у Валерія Глущука виникла унікальна ідея – виготовити наукову реконструкцію шведського ордену Меча, за технологіями та інструментами XVIII ст. Для втілення ідеї в життя об'єднались представники Естонії, Швеції та України. Ініціатором виготовлення ордену став Валерій Глушук, який і профінансував роботу. Ідею підтримав Стаффан Розена, віце-канцлер канцелярії шведських королівських лицарських орденів, який надав всю необхідну інформацію та допомогу [8].

Вперше в історії Швеції з дозволу короля Карла XVI Густава, королівські ювеліри Хенрік і Фредрік Ингеманссони, користуючись інструментами і технологіями середини XVIII ст. здійснили наукову реконструкцію єдиного орденського знаку. Копітка і відповідальна робота тривала півтора року.

21 січня 2020 р. у Талліннському музеї лицарських орденів була відкрита виставка «Скарби з Королівської вулиці», на якій був представлений оригінальний орден Меча з колекції короля Швеції та його унікальна наукова реконструкція, Статут та посвідка про видачу і повернення ордену з королівської канцелярії лицарських орденів Швеції. Згідно цього документу Григорій Орлик записаний під № 48, вказано дату нагородження 4 грудня 1751 р. та дату повернення – 20 березня 1760 р.

24 січня 2020 р. відбулась урочиста церемонія передачі наукової реконструкції ордену Меча Національному заповіднику «Гетьманська столиця» в присутності Надзвичайного і Повноважного посла України у Естонії Мар'яни Беци, посла Бразилії в Фінляндії Жоао Луїса Перейра Пінто, посла Швеції в Естонії Мікаеля Ерікссона, представників українського земляцтва Естонії та гостей міста Таллінн.

На сьогодні наукова реконструкція знаку ордену Меча є одним із вагомих експонатів виставки та привертає увагу екскурсантів. Знак ордену Меча доби короля Фредеріка I є золотавого кольору у вигляді хреста мальтійського типу, увінчаний короною, під якою нахрест схрещені шпаги; у центрі медальйон, вкритий емаллю синього кольору з вертикальним зображенням шпаги (золотавого кольору) вістрям вгору та оточеної трьома коронами (AV). На RV – шпага пронизує лавровий вінок, вище напис: «PRO PATRIA» («За вітчизну»). У кільці стрічка жовтого кольору з вузькими голубими смужками по краях. Розміри: 7,0x5,6 см (знак ордену); L (стрічки) – 40 см; B – 5,5 [4, с. 139].

У грудні 2021 р. наукова реконструкція ордену Меча пройшла експертне випробування у Центральному казенному підприємстві пробірного контролю м. Київ. Експертна комісія у складі голови Кучми О.П. – начальника експертно-пробірного відділу, та членів: Поліщук Л.М., Чуфус А.А. – головних експертів з пробірного контролю в експертно-пробірного відділу в акті експертизи № 185 від 17 грудня 2021 р. встановили: фактична маса ордену Меча – 61,61 г; золото; 860 проба; розрахункова маса: емалі – 30,15 г; недорогоцінного металу 7,70 г; лігатурна маса дорогоцінного металу 23,76 г; маса дорогоцінного металу в чистоті 20,43 г. [1].

Колектив Національного заповідника «Гетьманська столиця» щиро вдячні кожному, хто долучився до справи пошанування Григорія Орлика. Пам'ять про видатного борця за незалежність нашої держави береже український народ. Адже

Григорій Орлик безперечно є важливим прикладом для українців саме зараз, коли ми відстоюємо своє право на вільну і незалежну країну, як і понад 300 років тому.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Акт експертизи № 185 результатів експертних випробувань музейних предметів із дорогоцінних металів і вставок дорогоцінного каміння.
2. Дмитришин І. Григорій Орлик, або Козацька нація у французькій дипломатії. – Темпора, 2019. 496 с.
3. Дробязко Н.М. Концептуальні рішення, проблеми та здобутки постійно діючої виставки «Григорій Орлик: видатний син видатного батька України. Повернення на Батьківщину». Науковий збірник «Чернігівські старожитності». 2020. Випуск 6(9). С. 55 – 60.
4. Дробязко Н. Нагороди Григорія Орлика у фондовій колекції Національного заповідника «Гетьманська столиця». *Сіверянський літопис*. 2020. № 3. С. 136–141.
5. Краткая история орденов из коллекции Таллиннского музея рыцарских орденов. *Таллиннский музей рыцарских орденов*. 2018. № 1. С.25.
6. Павленко С. Загибель Батурина 2 листопада 1708 року. Розділ IV. Переговори. Київ: «Українська видавнича спілка». - 2007, с. 69.
7. Про музеї та музейну справу. Закон України від 29 черв. 1995 р. № 249 / 95-ВР // Культурна спадщина України. Правові засади збереження, відтворення та охорони культурно-історичного середовища: зб. офіц. док. – К.: Істина, 2002. С. 49.
8. Чечель Л. Збережена пам'ять: орден Меча Григорія Орлика прибув із Талліна до Батурина. // Україна Молода. 31.01.2020. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.umoloda.kiev.ua/number/3560/196/142815/>

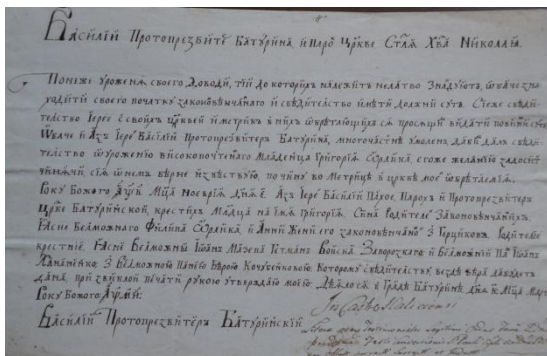

Рис. 1. Посвідка про народження Григорія Орлика в Батурині 5.11.1702 р. З приватного архіву замку Дентевіль (Франція). Копія. З фондової колекції Національного заповідника «Гетьманська столиця».

Рис. 2. Наукова реконструкція ордену Меча, 2020 р. З фондової колекції Національного заповідника «Гетьманська столиця».

1	36	Antoine Marie Dore	14 Decemb. 1765	16. 10	
1	37	De Linder & Hingelbach	2. Decemb. 1761		Antony & Koenigsberg wib
III.	40	Grigoriy Orlik	2 Decemb. 1747	1765	
		General-Lieutenant & Kantonale Schatz			
1	41	De Othobram Salkenberger	11 April. 1780	1787	Admiral & Friseur
1	42	De Gieselsch Marck von Martenbergy	2. 7. 1780	1774	
1	43	De Bruders Durnickow	11 April. 1780	1782	
		General-Ober-Kommandant			
III.	46	Grigoriy Orlik	2 Decemb. 1747	1775	Antony & Koenigsberg wib
		General-Lieutenant & Schatz			
1	46	De Gieselsch Marck von Martenbergy	2. 7. 1780	1774	
1	47	De Robert Muth	2. 20. 1780	1760	
		Orlich marckat.			
		De Camp			
III.	49	Grigoriy Orlik	21. 2. 1787	1787	
		General-Lieutenant & Schatz			
III.	49	Antoine Jacob Ladis Orlikow		1768	
III.	50	Grigoriy Orlik		1770	
1	51	De Gieselsch Marck von Martenbergy	2. 7. 1780	1774	General-Lieutenant
1	52	De Gieselsch Marck von Martenbergy	2. 7. 1780	1774	
1	53	De Gieselsch Marck von Martenbergy	2. 7. 1780	1774	
1	54	De Gieselsch Marck von Martenbergy	2. 7. 1780	1774	
1	55	De Gieselsch Marck von Martenbergy	2. 7. 1780	1774	

Рис. 3. Посвідка про видачу і повернення ордену з Королівської Канцелярії лицарських орденів Швеції. Григорій Орлик записаний під № 48. Копія. З фондової колекції Національного заповідника «Гетьманська столиця».

Рис. 4. Палац гетьмана Кирила Розумовського в Батурині, архітектор Чарлз Камерон, 1799-1803 рр. 19.05.2019 р. в палаці гетьмана урочисто відкрита виставка «Григорій Орлик: видатний син видатного батька України. Повернення на Батьківщину».